

КАРТИНА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ ЗГІДНО З ІНДЕКСАМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

На основі аналізу даних індексів демократичних перетворень (*The Economist Democracy Index, Polity IV та Freedom House*) у країнах Центрально-Східної Європи окреслено загальну картину суспільно-політичних перетворень і відповідних тенденцій постсоціалістичних трансформацій у так званих перехідних суспільствах.

Ключові слова: демократизація, індекси демократизації, перехідні суспільства.

Процеси демократичної трансформації у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) відбуваються в усіх сферах життя суспільства. У політичному вимірі – це розвиток політичної культури, зміна електорального процесу, підвищення політичної участі громадян тощо. В економічному вимірі – перехід до ринкової економіки, вільної конкуренції, утвердження права приватної власності тощо. Ці процеси можна вивчати крізь призму багатьох наукових дисциплін, різними методами та техніками емпіричних досліджень. Одним із таких підходів є спроби квантифікації та агрегації тенденцій суспільно-політичних перетворень у вигляді стандартизованих одиниць виміру – *індексів демократичних перетворень*.

Українська політична наука оперує даними таких індексів, як *The Economist Democracy Index (EDI)*, трансформаційний індекс Бертельсманна, індекси *Freedom House (FH)* та *Polity IV*. Разом з тим характер використання даних цих індексів здебільшого описовий. Почасти це можна пояснити незначною кількістю політологічних публікацій з використанням кількісних методів дослідження, що менш популярні, як, власне, і якісні методи емпіричних досліджень. Популярними є описові методи аналізу вторинних джерел. Однак індекси, за допомогою яких дослідники намагаються у чисельних показниках відобразити процеси демократичних перетворень, заслуговують на порівняльний аналіз із застосуванням кількісних методів. Зрештою, це дасть змогу побачити цілісну картину суспільно-політичних перетворень у країнах ЦСЄ.

Отже, метою нашої статті є порівняльний аналіз показників індексів демократизації для окреслення загальної картини суспільно-політичних перетворень у ЦСЄ. Для реалізації мети розглянемо компоненти індексів. Їхню відмінність чи, навпаки, подібність ми аналізуватиме-

мо на основі статистичних методів. Перший індекс – *EDI 2008*.

Таблиця 1. Середні бали рейтингу демократичності груп країн Європи за *EDI 2008* *

Показник	Країни ЄС-15	Неповні демократії	Гібридні форми
Загальний рейтинг	8,632 (8,45)	7,0 (7,05)	4,832 (4,62)
Електоральний процес	9,679 (9,58)	9,06 (9,58)	6,034 (7,0)
Функціонування уряду	8,319 (8,21)	5,83 (5,71)	3,45 (3,21)
Політична участь громадян	7,29 (6,67)	5,87 (6,11)	4,363 (4,44)
Політична культура	8,49 (8,75)	5,67 (5,63)	4,467 (4,38)
Громадянські права	9,43 (9,41)	8,279 (8,24)	5,84 (5,88)

* Примітка: в дужках наведено медіани.

Як видно з результатів, представлених у табл. 1, в усіх країнах трьох груп найкращим показником демократії є електоральний процес (I місце). Наступний показник – громадянські права (II місце). Третє місце серед країн ЄС-15 та країн з гібридними формами можна відвести політичній культурі, а серед країн групи «неповні демократії» – політичній участі громадян. Четвертому місцю у країнах ЄС-15 і неповних демократіях Європи відповідає показник функціонування уряду, у країнах групи «гібридні форми режимів» – політична участь громадян. Найнижчим серед усіх показників демократичності режиму для країн групи ЄС-15 є політична участь громадян; у країнах групи «неповні демократії» – політична культура, а серед країн із гібридними формами режиму – функціонування уряду. Якщо порівнювати рейтинги для країн з неповністю демократичними режимами, можна помітити, що різкий розрив спостерігається між

другим і третім місцем: такі показники демократичності режиму, як функціонування уряду, політична участь та політична культура приблизно однакові. Якщо для країн групи «неповні демократії» можна виділити цей кластер «проблемних місць», то серед країн ЄС-15 і гібридних форм режимів його виявити важко.

Наведені в табл. 1 медіани дають інформацію про центральні моменти розподілу – у більшості випадків медіани дуже близькі до середніх арифметичних. Цікаво, що медіанні результати показника «політична участь громадян» дуже схожі між групами «ЄС-15» та «неповні демократії». Як відомо, медіана ділить розподіл навпіл, тож якщо Велика Британія має однаково низький з Естонією та Сербією показник політичної участі (5,0), стає зрозумілим, звідки виникає перекис у розподілі результатів за цим показником серед країн ЄС-15.

Звернімо увагу на такий показник демократичності політичного режиму, як «функціонування уряду» (див. табл. 1). Серед країн з гібридними формами політичних режимів це найгірший показник – 3,45. Серед країн з неповністю демократичними політичними режимами, до яких дослідники зараховують Україну, функціонування уряду є «другим найгіршим» результатом – 5,83. Показник України за цим критерієм дещо нижчий середнього у групі – 5,36. За «демократичністю» функціонування уряду Україна перебуває між Литвою (5,71) та Сербією (5,0). Найгірший результат – 0,79 – у Грузії. Цікаво, що Росія та Білорусь мають однаковий показник – 2,86, хоча дослідники з журналу “The Economist” віднесли останню до країн з авторитарними режимами.

Отже, у країнах з неповністю демократичними режимами «проблемний кластер» складається з «функціонування уряду», «політичної участі» й «політичної культури». Для країн з гібридними формами режиму найпроблемніше «функціонування уряду». Для кращого порівняння відмінностей між середніми показниками у табл. 2 представлено різницю між середніми балами рейтингу за групами країн.

Як видно з табл. 2, гібридні форми політичних режимів найбільше відрізняються від повноцінних демократій саме за функціонуванням уряду (4,869). Натомість «неповні демократії» відрізняються від повноцінних демократій (групи ЄС-15) за політичною культурою (2,82), за якою з невеликим відривом іде функціонування уряду (2,489). Насправді «функціонування уряду» поступається «політичній культурі» на третину бала (0,331).

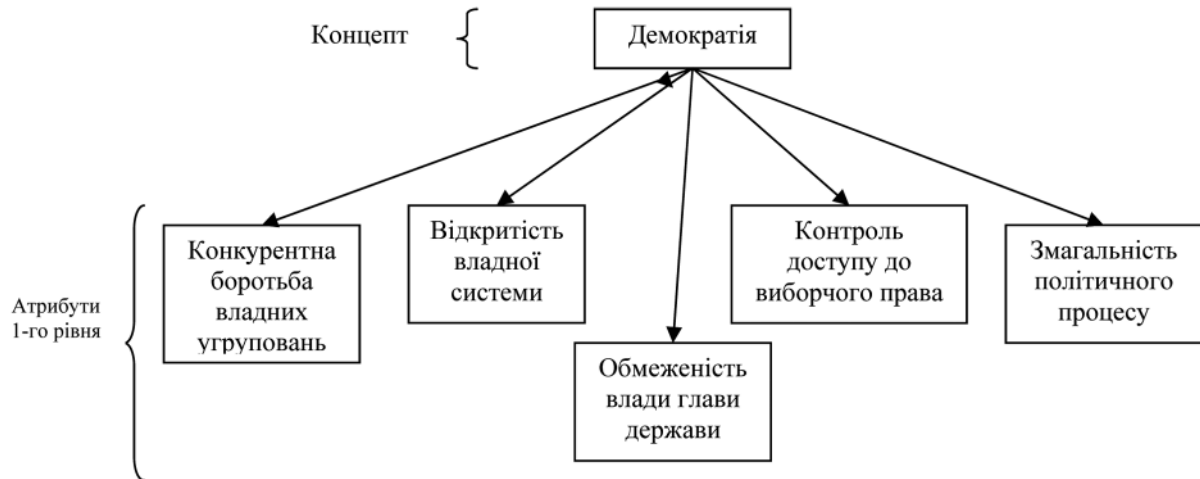
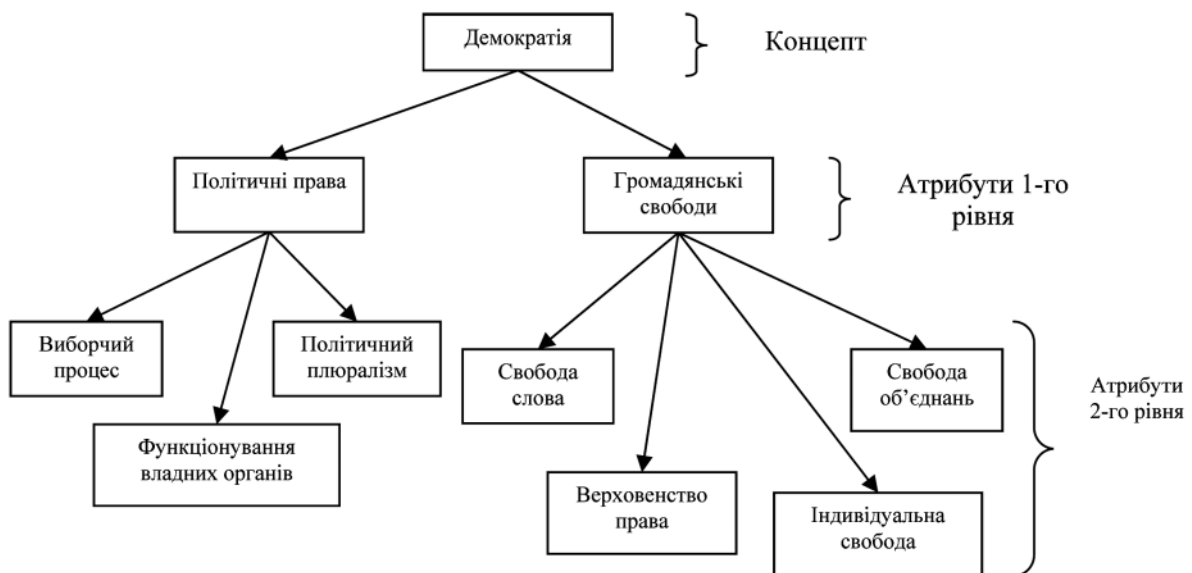
Також цікаво зауважити, що країни групи «неповні демократії» ніби рівновіддалені від повноцінних демократій та країн з гібридними

формами політичних режимів за критерієм функціонування уряду (2,489 та 2,38 пунктів відповідно), чого не можна сказати про жодний інший показник. Цей факт дає можливість краще зрозуміти природу трансформаційних процесів у так званих перехідних країнах, бо саме за демократичністю функціонування уряду та, відповідно, урядових структур такі країни перебувають на півшляху від гібридних форм політичних режимів до повноцінних демократій. Також чітко видно, що для політичної культури перехідних країн характерні бурхливі перетворення: за цим показником відмінність між країнами з неповністю демократичними режимами та країнами з гібридними формами режимів найменша – 1,203.

Таблиця 2. Різниця середніх балів рейтингу демократичності між групами країн Європи за EDI 2008

Показник	Країни ЄС-15 та неповні демократії	Неповні демократії та гібридні режими	Країни ЄС-15 та гібридні режими
Загальний рейтинг	1,632	2,168	3,799
Електоральний процес	0,619	3,026	3,645
Функціонування уряду	2,489	2,38	4,869
Політична участь громадян	1,42	1,507	2,927
Політична культура	2,82	1,203	4,023
Громадянські права	1,151	2,439	3,59

Індексом, що їх ми розглядатимемо у порівняльному розрізі, є *Polity IV* та *Freedom House*. Індекс *Polity IV* є четвертою видозміною оригінального індексу *Polity*, вперше сформованого Т. Гуром у 1972 р. [2]. Оригінальну методологічну модель використовували до 1986 р., після чого її змінили у зв'язку з непридатністю індексу для лонгitudних порівняльних досліджень (*Polity I* описував лише різкі інституційні перетворення). *Polity II*, розроблений 1986 р., надавав інформацію про інституційні зміни у 152 країнах світу протягом 1800–1986 рр. *Polity I* був значною мірою списком показників інституційного розвитку держав, а *Polity II* уже давав три агреговані індикатори загальних властивостей політичної системи: для демократій, автократій і країн із концентрацією влади. Наступна фаза розвитку – *Polity III* (середина 1990-х рр.), що виділяв загальні схеми інституційного розвитку. Індекс мав формат «країна–режим», на відміну від *Polity II* із форматом «країна–рік». Найновіший варіант індексу – *Polity IV* – це синтез підходів двох попередніх фаз. Він поєднує їхні форми подачі даних (країна–рік–режим) й у такий

Рис. 1. Складові виміру демократії за *Polity IV*Рис. 2. Складові виміру демократії за *FH*

спосіб акумулює дані як в історичній, так і в політично-інституціональній перспективі [4].

Одиницею аналізу індексу є поняття “*polity*”, що представляє інституційний зріз політики. Самі автори індексу, зокрема Т. Гур і Д. Екстейн, визначають “*polity*” як «підмножину класу владних структур» [3; 5]. Владну структуру вони тлумачать як «сукупність асиметричних відносин серед ієрархічно впорядкованих членів соціального утворення, яка вміщує спрямування цього утворення». Отже, сферою виміру індексу є державна система, форма правління як інституційна сукупність. На рис. 1 представлено основні складові демократії як концепту за *Polity IV*.

Індекс *Polity IV* можна порівняти з не менш популярним індексом суспільно-політичних перетворень – *Freedom House*. Історія виникнення індексу *FH* пов'язана з ім'ям американського по-

літолога Р. Гастіла – спеціаліста з регіональних досліджень. Він першим у 1972 р. створив прототип сучасного індексу свободи. В основі його методології лежить поділ складових демократичного розвитку на політичні права (*Political Rights*) та громадянські свободи (*Civil Liberties*). Р. Гастіл провів індексування 151 країни і 45 територій, а також увів класичну для цього індексу категоризацію країн як вільних (*Free*), частково вільних (*Partly Free*) та невільних (*Non-free*). До 1989 р. науковець розраховував індекс особисто, пізніше з'явилася ціла команда *FH*. Щорічний звіт “*Freedom in the World*” доступний на сайті проекту [3], а також в [1].

Теоретично індекс *FH* – це показник рівня політичних і громадянських свобод. Його складові наведено на рис. 2. Політичні права розробники індексу розуміють як такі, що дають людям

можливість вільно залучатися до політичного процесу, зокрема – право вільно брати участь у легітимних виборах з альтернативними кандидатами, право претендувати на державні посади, вступати в політичні партії та організації, а також обирати своїх представників, які мають вирішальний вплив на державну політику і несуть відповідальність перед електоратом.

Якщо зіставити складові порівнюваних індексів (див. рис. 1 і 2), легко помітити першу відмінність – відсутність атрибутів демократії 2-го рівня в *Polity IV*. Спільними рисами для обох індексів є верховенство права й елементи індивідуальної свободи громадян, а також політичний плюралізм, представлений у *Polity IV* як «змагальність політичного процесу». Такі елементи, як «виборчий процес» та «функціонування владних органів» – атрибути демократії 2-го рівня в індексі *FH*, – перегукуються з атрибутами демократії *Polity IV*: «конкурентна боротьба владних угруповань», «змагальність політичного процесу» й «обмеження влади глави держави». Враховуючи це, можна припустити, що показники індексів *FH* і *Polity IV* для перехідних постсоціалістичних країн можуть корелювати одне з одним.

Таблиця 3. Кореляція показників індексів *FH* і *Polity IV* у країнах ЦСЄ

Рік	Кількість країн	Коефіцієнт кореляції Пірсона, r	Рівень значущості, p
1990	6	0,777	0,069
1991	12	0,782	0,001
1992	13	0,889	0,0001
1993	14	0,908	0,0001
1994	14	0,941	0,0001
1995	14	0,921	0,0001
1996	14	0,910	0,0001
1997	14	0,866	0,0001
1998	14	0,864	0,0001
1999	14	0,877	0,0001
2000	14	0,901	0,0001
2001	14	0,893	0,0001
2002	14	0,674	0,008
2003	14	0,661	0,010
2004	14	0,608	0,021
2005	14	0,466	0,093
2006	14	0,400	0,157
2007	14	0,338	0,237
2008	14	0,420	0,135

У табл. 3 наведено дані щодо кореляції індексів *FH* і *Polity IV* у вигляді коефіцієнта кореляції Пірсона (r) разом із рівнем значущості p . У другій колонці зазначено кількість країн, щодо яких містилися відомості в обох індексах. На 1990 р. країн було шість: Албанія, Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща, Румунія. У 1991 р. їх кількість

подвоюється, до шести країн додаються Хорватія, Словенія, Сербія, Латвія, Литва, Естонія. З 1992 р. стає доступною інформація по Македонії, з 1993 р. додається Словаччина. Відтоді повний список країн становить 14.

Як видно з табл. 3, індекси *Polity IV* і *FH* мають високу, статистично значущу на рівні $p < 0,0001$ кореляцію (у межах від $r = 0,941$ у 1994 р. до $r = 0,877$ у 1999 р.) упродовж 1992–2001 рр. У наступні три роки кореляція лишається значущою на рівні $p < 0,05$, однак її значення зменшується до $r = 0,608$. Потім значення r Пірсона падають (мінімальна відмітка $r = 0,338$ у 2007 р.) і перестають бути статистично значущими.

На рис. 3 показано кореляцію індексів *Polity IV* і *FH* у країнах ЦСЄ протягом 1990–2008 рр. З рисунка видно, що найвищої корельованості показники досягали упродовж 1990–2000 рр., після чого відбувається істотний спад їх пов'язаності. Перше різке зниження корельованості спостерігається у 2002 р. – згідно з показниками, наведеними у табл. 3, у 2001 р. r Пірсона між даними *Polity IV* і *FH* становив 0,893, $p < 0,0001$, а вже у 2002 р. він дорівнює 0,674 і його значущість знижується до $p < 0,008$. На рис. 3 це представлено у вигляді різкого спаду у період 2000–2005 рр.

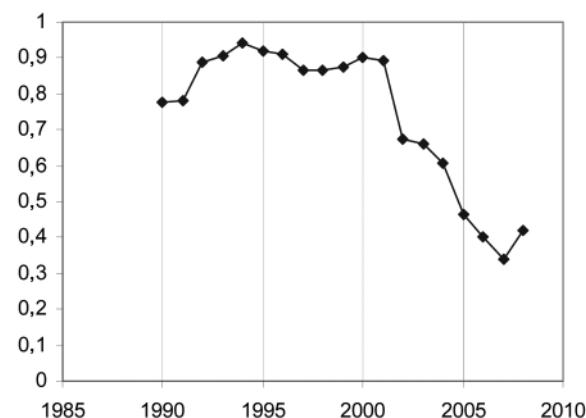

Рис. 3. Кореляція показників індексів *Polity IV* і *FH* у країнах ЦСЄ

Розглянувши основні показники індексів *EDI 2008*, *Polity IV* і *FH*, картину суспільно-політичних перетворень у постсоціалістичних країнах можна окреслити так:

1. У країнах із неповністю демократичними режимами функціонування уряду належить до «проблемного кластера» разом із «політичною участю» і «політичною культурою»; для країн з гібридними формами режиму найпроблемнішим є функціонування уряду.
2. Країни групи «неповні демократії» рівновіддалені від повноцінних демократій та країн із

гібридними формами політичних режимів за критерієм функціонування уряду, чого не можна сказати про жодний інший показник, бо саме за демократичністю функціонування уряду та, відповідно, урядових структур ці країни перебувають на півшляху від гібридних форм політичних режимів до повноцінних демократій.

3. Поетапність трансформацій громадянського суспільства й структури державних інститутів проявляється у ступені пов'язаності індексів *Polity IV* і *FH*: індекси високо корелюють у 1990-х рр. до 2000 р., після чого спостерігається спад їхньої пов'язаності, що,

імовірно, є наслідком різниці взаємопов'язаності інститутів громадянського суспільства та державної структури на різних етапах демократизації.

Подальші дослідження тенденцій суспільно-політичних перетворень можна здійснювати методом багатофакторної регресії чи факторного аналізу [3]. Використання цих технік дасть змогу розглянути взаємодію відомих чинників демократизації з різних індексів у їхній сукупності або виділити невідомі дослідникам фактори у їх внутрішній структурі.

Примітка: усі розрахунки здійснено за допомогою програми SPSS версії 17.0.

Список літератури

1. Freedom House. Freedom in the World – Comparative and Historical Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>. – Назва з екрана.
2. Gurr T. R. Persistence and Change in Political Systems. 1800–1971 / T. R. Gurr // *American Political Science Review*. – 1974. – No 68. – P. 1482–1504.
3. Jacoby W. G. Levels of Measurement and Political Research : An Optimistic View / W. G. Jacoby // *American Journal of Political Science*. – 1999. – Vol. 43. – No 1. – P. 271–301.
4. Polity IV Annual Time-Series. 1800–2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/in-scr/p4v2008.xls>. – Назва з екрана.
5. Polity IV Project Political Regime Characteristics and Transitions. 1800–2008. Dataset Users' Manual [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/in-scr/p4manualv2007.pdf>. – Назва з екрана.

M. Yakovlyev, O. Gumenyuk

THE PICTURE OF SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN POSTSOCIALISTS COUNTRIES ACCORDING TO SELECTED DEMOCRATISATION INDICES

Based on the analysis of available data of several democracy indices (The Economist Democracy Index, Polity IV and Freedom House) for Central-Eastern European countries, the general picture of social and political transformation is sketched, figuring out the main tendencies of post-socialist changes in so called countries in transition.

Keywords: democratization, democracy indices, transitional societies.

Матеріал надійшов 08.09.2011.